

Messen gennem tiderne

I store træk gennemgår artiklen, hvorledes messeliturgien løbende har forandret sig gennem Kirkens historie

Af Jette Thomsen

Messen – nadvergudstjenesten – er Den katolske Kirkes fornemste gudstjeneste. Ordet *messe* kommer antagelig fra det latinske ord *dimissio*, der betyder bortsendelse. Herved hentydes muligvis til de troendes bortsendelse til sidst i gudstjenesten eller måske også til dåbskandidaternes bortsendelse i oldkirken inden selve nadverhandlingen, som de endnu ikke måtte tage del i som udøbte.

Andre betegnelser for messen i Det Nye Testamente og i urkirken er *Herrens Nadver* (Paulus), *Brødets Brydelse* (Apostlenes Gerninger) samt *Eukaristi* (taksigelse) – et ord, der også bruges i dag. Hos de ortodokse kaldes messen for *Den guddommelige Liturgi*.

Messen eller Eukaristien er højdepunktet i Kirkens sakramentale liv, hvor vi har størst mulighed for at blive helliggjort, idet vi modtager Kristus selv.

Den ældste beskrivelse af Eukaristien findes i *Paulus'* 1. Korintherbrev 11,23-26,¹ fra ca. år 55. De senere beskrivelser af synoptikerne *Matthæus*, *Markus* og *Lukas* bygger på en lidt anden tradition end Paulus, men næsten samme struktur findes i alle fire beskrivelser:

Herren *tog* brødet og et bæger vin
Han *takkede/ velsignede*
Han *brød* brødet og
gav brødet og kalken til sine disciple.

¹ 1 Kor 11,23-26: For jeg har modtaget fra Herren og også overleveret til jer, at Herren Jesus i den nat, da han blev forrådt, tog et brød, takkede, brød det og sagde: "Dette er mit legeme, som gives for jer; gør dette til ihukommelse af mig!" Ligeså tog han også bægeret efter måltidet og sagde: "Dette bæger er den nye pagt ved mit blod; gør dette, hver gang I drikker det, til ihukommelse af mig!" For hver gang I spiser dette brød og drikker bægeret, forkynder I Herrens død, indtil han kommer.

Dette tyder på, at man kunne denne tekst udenad, inden man skrev den ned som et led i Jesu lidelsehistorie.

Det jødiske påskemåltid i hjemmet er udgangspunktet for Jesu indstiftelse af Eukaristien: Husfaderen bryder og velsigner et af de usyrede brød. Under og efter måltidet drikkes fire kalke vin. Den tredje kalk efter påskemåltidet kaldes velsignelsens kalk og er en fælleskalk, jf. Sl 116: "Jeg vil løfte frelsens bæger og påkalde dit navn, o Herre".

Ved den første kalk og ved brødets brydelse fremsiges nogle bønner eller velsignelser, som vi finder i dag i messens offertoriebønner.

Jesu handling og ord ved den sidste nadver følger gangen i det jødiske påskemåltid, men de jødiske takkebønner får nyt indhold gennem Jesu ord og fortolkning.

For jøderne har måltidet *pagtskarakter*, men for de kristne bliver nadveren også en deltagelse i Kristi korsoffer, som aktualiseres ved, at Kristus hengiver sig selv til os, idet brød og vin forvandles til hans legeme og blod.

Emmaus-beretningen Luk 24, 13-35, kan næsten betragtes som en messe. Først udlægger Jesus Moses og profeterne over for de to disciple på vejen, dvs. Skriften forbereder nadverhandlingen i Emmaus: "Brændte ikke vort hjerte i os, mens han talte til os på vejen og lukkede skrifterne op for os?". Jesu tilstedeværelse opnår sin kulmination, da han "tog brødet, velsignede og brød det og gav dem det". Da åbnedes deres øjne, og de genkendte ham. Guds Ord og Herrens Nadver hører sammen. Skriftlæsning, udlægning og offerhandling bliver til den katolske messe.

Den kristne liturgi og kirkesang tager sin begyndelse i Jerusalem og Antiokia, en by i det nordlige Syrien, hvor de kristne først fik navnet kristne.² Liturgien og kirkesangen var inspireret af den jødiske synagogegudstjeneste. Synagogen var en lægmandsinstitution i jødedommen. Herved adskilte synagogen sig fra templet i Jerusalem, hvor et højere præsteskab frembar dyreofre til sone for folkets synder. Der fandt dog også belæring sted i templet,³ og Jesus underviste også i templet.⁴

I synagogen var Jesus og hans disciple vant til at høre skriftlæsning, skriftens udlægning og bønner. Disse elementer blev faste led i den første del af den kristne gudstjeneste: Ordets gudstjeneste, som vi kalder det i dag. Jødiske kantorer, der blev kristne, bragte synagogesangen med ind i den kristne gudstjeneste. Den første menighed i Jerusalem "kom i enighed i templet hver dag".⁵

Anden del af gudstjenesten bestod så af Herrens Nadver, der indeholdt elementer fra det jødiske påskemåltid.

Hos de første kristne var Eukaristien knyttet til et almindeligt måltid: *Agape* (kærlighedsmåltid),⁶ der foregik hjemme og ikke i templet eller synagogen.⁷ Efterhånden løsgøres denne agape fra Eukaristien. Man sidder ikke mere til bords; man står for Guds ansigt!

² Jf. ApG 11,26: [Da Barnabas havde fundet Saulus], tog han ham med til Antiokia; og så var de sammen et helt år i menigheden og underviste en stor skare. Og det var i Antiokia, at man første gang kaldte disciplene kristne.

³ Jf. Luk 2,46: Efter tre dage fandt de ham i templet, hvor han sad midt blandt lærerne, lyttede til dem og stillede dem spørgsmål.

⁴ Joh 7,14: Først midt under festen gik Jesus op på tempelpladsen og begyndte at undervise.

⁵ Jf. ApG 2, 46

⁶ Jf. 1 Kor 11,17-22: Men når jeg giver jer følgende formaning, har jeg ingen ros til jer. Jeres sammenkomster er nemlig ikke til gavn, men til skade. For det første hører jeg, at der er splittelser blandt jer, når I kommer sammen i menigheden, og jeg tror, der er noget om det. Der må jo også være partier hos jer, så man kan se, hvem af jer der er til at stole på! Når I kommer sammen, er det ikke Herrens måltid, I holder, for enhver tager straks for sig af sin egen mad, og én sulter, mens en anden drikker sig beruset. Kan I da ikke spise og drikke hjemme? Eller ringeagter I Guds menighed og bringer skam over dem, der ingenting har? Hvad skal jeg sige til jer? Skal jeg rose jer? Nej, for dette får I ingen ros.

I stedet for at samles om lørdagen, sabbatten, opstod hos de første kristne den skik at højtideligholde den første dag i ugen – Herrens opstandelsesdag, en ugedag, som hos romerne også blev kaldt solens dag.

I år 112 sender guvernøren over Pontus og Bithynien *Plinius den Yngre* en rapport til den romerske kejser om de kristne. Han skriver blandt andet: "Disse mennesker samles sædvanligvis på en bestemt dag før solopgang og synger en hymne til Kristus som til en Gud. Så går de deres vej og mødes senere til et måltid, som tilsyneladende er almindeligt og harmløst."

Didachè

I et af de ældste kirkeforordningsskrifter, *Didachè* (De tolv Lære), opfordres de kristne til at bekende deres synder og blive forsonet med deres brødre og søstre før eukaristien. På den måde kommer der en bodsritus ind i Kirken ved messens begyndelse. Også fredskysset, der blev udvekslet under offertoret, illustrerer denne forsoning.

"Hver Herrens dag skal I mødes og bryde brødet og sige takkebønnen efter først at have bekendt jeres synder, for at jeres offer kan være rent. Og ingen, der har et udestående med sin trosfælle, kan være med, før de er blevet forligt, for at jeres offer ikke skal vanhelliges. For sådan lyder Herrens udsagn: "Hvert sted og hver tid skal man frembære et rent offer til mig. Thi jeg er den store konge, siger Herren, og mit navn er ærefrygtindgydende blandt hedningerne".⁸

I samme periode aflægger biskop *Ignatius af Antiokia* det første tydelige vidnesbyrd om biskoppens rolle ved fejringen af eukaristien: "Eukaristien er kun gyldig, når den fejres af biskoppen eller af en, han har udpeget." Her møder vi en begyndende kirkestruktur med et hierarkisk præsteskab.

Justin

Justin Martyr, en retslærd, giver omkring år 150 den tidligste detaljerede beskrivelse af messen i sin første apologi (forsvarstale) til den romerske kejser. Her begynder gudstjenesten at tage den form, vi kender i dag. Gudstjenesten fulgte følgende skema:

Skriftlæsning

Evangelium

Prædiken

Forbønner

Fredskys

Frembæring af offergaver

Eukaristisk nadverbøn (improviseret): ihukommelse og indstiftelsesord, menighedens amen

Brødsbrydelsen

Uddeling af sakramentet

De kristnes forsamling er organiseret omkring en forstander (højest sandsynligt biskoppen), som prædiker, tager imod de offergaver, de troende har medbragt, samt beder den eukaristiske nadverbøn. Andre har også en funktion i messen, f.eks. lektoren samt de, som bærer offergaverne til alteret, og diakonerne, som uddeler kommunionen.

Skriftlæsningen er både fra Det Gamle og Det Nye Testamente. Under forbønnerne bedes der for menigheden, de nydøbte og andre. Der er fredskys som tegn på forsoning.

⁷ ApG 2,46: De kom i enighed i templet hver dag; hjemme brød de brødet og spiste sammen, og jublende og oprigtige af hjertet

⁸ *Didachè*, kapitel 14

Nadverbønnen er improviseret, men følger dog et vist skema: Bønnen henvender sig til Faderen i Sønnens og Helligåndens navn, og der takkes for de gaver, vi skal modtage. Der takkes også for skabelsen og forløsningen, og Jesu lidelse ihukommes (dvs. *anamnese*). Som led i nadverbønnen udsiges indstiftelsesordene, som første gang blev udtalt af Jesus i Nadversalen i Jerusalem. Folket svarer med et fuldtonende amen efter nadverbønnen for at bevidne deres tro på forvandlingen af de eukaristiske elementer.

Justin skriver i sin første apologi: "Denne føde [i nadveren] kalder vi Eukaristi, og ingen må få del deri, medmindre han tror, at vor lære er sand, og han har modtaget badet til syndernes forladelse og genfødslen [dåben], og medmindre han lever efter Kristi lære. For vi modtager ikke denne føde, som om det var almindelig mad og drikke, men ligesom vor Frelser Jesus Kristus blev menneske ved Guds kraft og antog kød og blod for vor frelses skyld, således har vi også lært, at den føde, der indvies ved de bønnens ord, som stammer fra Ham, bliver til den inkarnerede Jesu kød og blod for at nære og omdanne vort kød og blod".⁹

I forbindelse med søndagsgudstjenesten er der indsamling til enker, forældreløse og syge. Forstanderen sørgede for gennem menighedens diakoner at hjælpe de fattige.

Hippolyt

En af de tidligste komplette nadverbønner, der ikke er improviseret, findes i den romerske præst *Hippolyt's* "Apostolske Traditioner" fra ca. år 225. Det oprindelige manuskript, der er gået tabt, er højst sandsynligt skrevet på græsk, da eukaristiens bønner blev læst på græsk i de første tre århundreder – selv i Rom. Latiniseringen af liturgien begyndte først omkring år 250 og blev afsluttet omkring år 400.

Gudstjenesten fulgte følgende skema:

Skriftlæsning

Evangelium

Prædiken

Forbønner

Fredskys

Frembæring af offergaver

Eukaristisk nadverbøn (ikke improviseret): Præfation, Ihukommelse og indstiftelsesord, Bøn om Helligånden (epiklese), Doxologi, menighedens Amen

Brødsbrydelsen

Uddeling af sakramentet

I Hippolyt's nadverbøn finder vi en præfation – den store lovprisnings- og takkebøn med indledende dialog mellem præst og menighed (Opløft jeres hjerte etc.). Kilden til præfationen er en gammel jødisk takkebøn.

Efter anamnesen (ihukommelsen) og indstiftelsesordene følger der som noget nyt en *epiklese*, dvs. en nedbedelse af Helligånden over offergaverne. Denne bøn ender med den store *doxologi* – en lovprisning af Faderen og Sønnen og Helligånden, som afsluttes med folkets Amen. Sanctus og Herrens bøn er ligesom hos Justin ikke med.

⁹ Justin, Apologi I, 66, 1 - 2

Om kirkebygninger og liturgisk klædedragt

På grund af forfølgelser var det ikke muligt at bygge kirker i de første århundreder. Man samlede i private hjem eller ved særlige lejligheder, når man mindedes de afdøde, i katakomberne i Rom. "Apostlenes lære" fra ca. 230 beskriver et lokale til gudstjenestebrug og, hvordan præster og lægfolk skal sidde. Samme dokument formaner biskoppen at gøre sig stor umage ved søndagseukaristien, da den er et tegn på Kirken. De fremmede skal bydes velkommen og, hvis der kommer en fattig, som der ikke er plads til, skal biskoppen vige fra sin egen stol og sætte sig på gulvet!

Ved slutningen af 3. århundrede begyndte man at bygge bygninger specielt til gudstjenestebrug. Modellen for disse kirker var de romerske basilikaer, som var offentlige administrationsbygninger. I formen var de rektangulære og delt i 3 – 5 skibe med 2 – 4 rækker søjler. I den ene ende i en apsis sad dommeren eller den præsiderende embedsmand. I øvrigt havde de jødiske synagoger også en apsis, hvor Torah-rullerne var anbragt. Sådant en bygning kunne let tilpasses liturgisk brug. Biskoppen og hans præster blev anbragt i apsis, således at de vendte front mod folket, og alterbordet blev stillet foran. Ligesom i synagogen var læsepulten eller *ambonen* et vigtigt element i den nye kirkebygning.

I de første århundreder var man yderst tilbageholdende med liturgiske klæder. Præsten var klædt som deltagerne, for det vigtigste for Kirken var den indre holdning. Efter at kristendommen var blevet statsreligion, blev den liturgiske klædedragt paradoksalt nok påvirket af det omgivende samfund, f.eks. af de kejserlige funktionærers dragt, men den fik en ny betydning i kraft af dens brug – den blev "helliggjort" (sakraliseret).

Ordets liturgi

På Justins tid blev apostlenes beretninger eller profeternes skrifter læst "så lang tid, som tiden tillader", ¹⁰ og man fortsatte ved næste gudstjeneste, hvor man slap. I 4. århundrede ved man, at der har været tre læsninger i f.eks. Rom, Gallien og Spanien, en gammeltestamentlig og to nytestamentlige læsninger (en epistel fra apostlenes breve og evangelium). Allerede i 6. århundrede indskrænkede man antallet af læsninger, således at man ud over evangeliet læste en nytestamentlig læsning (epistel) om søndagen og en gammeltestamentlig på hverdage. Denne skik varede til Andet Vatikan-koncil, hvor Kirken atter fik tre læsninger.

I et par århundreder fra ca. 390 var det tilladt at læse martyrakter under messen. Det nævnes af kirkefaderen Augustin. Det første komplette lektionar stammer først fra 7. århundrede.

Messen i 4. århundrede

I 4. århundredes messe er overgangen fra græsk til latin fuldblyndet. Den latinske tekst tilskrives biskop Ambrosius. ¹¹ Gudstjenesten fulgte følgende skema:

Første læsning (Gl. Test.)

Graduale (en Davidssalme med omkvæd)

Anden læsning (Ny Test.)

Evangelium

Prædiken

Forbønner

Offertorium: Under frembæringen af offergaver synges en Davidssalme

¹⁰ Justins 1. apologi

¹¹ Ca. 339 - 397

Lavabo (liturgisk håndtvætning)

Eukaristisk nadverbøn: Præfation, Sanctus, Bøn om Helligånden (epiklese), bøn for levende og døde, Ihukommelse og indstiftelsesord, Doxologi, Menighedens amen

Fredskys

Brødsbrydelsen

Fadervor

Davidssalme synges under sakramentsuddelingen

Velsignelse

Takkebøn

Der indføres i 4. århundrede sungne Davidssalmer i messen. Først imellem 1. og 2. læsning, dernæst under frembæring af offergaverne og til sidst under kommuniionsuddelingen. Denne skik med at synge Davidssalmer kendtes i den jødiske synagoge på Jesu tid – også måden at synge på: Kantorren synger salmeversene, og folket svarer med et omkvæd. Rent musikalsk var den kristne kirkesang også inspireret af den jødiske synagogesang. Jødiske kantorer, der blev kristne, blev det musikalske bindeled imellem synagoge og kirke.

Lavabo eller den ceremonielle tvætning først af biskoppens og senere hen også af præstens hænder begynder nu også at blive indført i messen. Denne handling symboliserer den renhed, der kræves af celebranten, når han frembærer det hellige offer. Imens reciterer han salme 25: "Jeg vil tvætte mine hænder ...".

Også Sanctus, som afslutter præfationen, er kommet til. Dette sungne led stammer fra en jødisk lovprisningshymne (Keduschah), som også anråber Gud med ordet "Hellig" tre gange. Teksten er fra Esajas Bog (Serafernes råb).¹² Det hebraiske ord "Hosanna" er egentlig et råb om hjælp: Hjælp dog, frels nu! De kristne overtager den jødiske opfattelse, at den bedende menighed på jorden efterligner englernes lovprisning af Gud. Benedictus-verset fra Sl 118,26¹³ og Matt. 21,9¹⁴ er en senere tilføjelse (ca. 6. årh.).

Herrens bøn, Fadervor, fra Matt 6,9-13, møder vi også i 4. århundredes messe i forbindelse med fredskys før kommunionen. Kirkefædrene ser i forbindelsen mellem Herrens bøn og kommunionen ikke blot en bøn om brødet, men frem for alt en bøn om tilgivelse, uden hvilken der ikke kan være noget broderligt fællesskab eller kommunion. Af den grund er fredskysset et tegn på de døbtes fællesskab. Herrens bøn er indrammet af en indledning og en afslutning (en *embolisme* eller et indskud), som udvider den sidste bøn i Fadervor med forventningen om Jesu Kristi Genkomst, som munder ud i den store doxologi og Amen.

Den hellige biskop *Cyrrillus af Jerusalem* (313 – 387) har en meget smuk tekst om modtagelsen af kommunionen:

"Når du nærmer dig, så hold ikke dine hænder med håndfladerne opad og fingrene adskilte, men hold din venstre hånd som en trone for din højre hånd, fordi denne skal modtage Kongen; så skal du modtage Kristi Legeme i din hule hånd, mens du svarer: "Amen". Derefter skal du omhyggeligt indvie dine øjne ved kontakt med Det Hellige Legeme; tag det så i din mund, og pas på, at ikke noget af det tabes. Hvis du skulle komme til at tabe en del af det, vil det være det samme som at miste en del af dit eget legeme. Hvis nogen ville give dig nogle stykker guld, ville du så ikke passe vældig godt på dem og se efter, at du ikke tabte noget af det og led tab? Skulle du da ikke vogte endnu me-

¹² Es 6,3: De råbte til hinanden: "Hellig, hellig, hellig er Hærskarers Herre, hele jorden er fuld af hans herlighed!"

¹³ Sl 118,26: Velsignet være han, som kommer, i Herrens navn!

¹⁴ Matt 21,9: Og skarerne, som gik foran ham, og de, der fulgte efter, råbte: Hosanna, Davids søn! Velsignet være han, som kommer, i Herrens navn! Hosanna i det højeste!

re omhyggeligt over noget, der er mere værdifuldt end guld eller kostbare ædelstene for ikke at miste en krumme af det? Efter at du har modtaget Kristi Legeme, gå så hen til hans Blod...".¹⁵

Messen frem til pave Gregor den Store

Inden pave Gregor den Store fastlægger liturgien omkring 600, bliver der indført nogle nye led i messen:

1. *Introitus* eller indgangsantifonen er funktionel. Den blev sunget, mens præsteskabet gik ind i kirken i procession. Oprindeligt var antifonen et rammevers omkring en Davidssalme. Forsangerne eller scholaen fremførte salmeversene, mens folket sang med på rammeverset. Før midten af 6. årh. blev *Introitus* sunget på denne måde. Efterhånden som der blev komponeret mere ornamenterede antifoner, blev også antallet af salmevers reduceret, og sangen blev overtaget af scholaen.

2. *Kyrie*. *Kyrie*-påkaldelser blev først anvendt inden for tidebønnen som akklamationer til et bønslitani. Der findes skriftlig dokumentation for, at *Kyrie* blev sunget ved Vesper-tidebønnen i Jerusalem. Derefter overtog den byzantinske kirke *Kyrie* i messen og til sidst omkring 500 blev *Kyrie* et led i messen i Rom, først som svar på forbønner.

Gregor den Store indførte selvstændige *Kyrie*-påkaldelser uden indskudte forbønner. Han lod sig inspirere af de ni englekor, således at man skulle synge *Kyrie eleison* tre gange, *Christe eleison* tre gange og *Kyrie eleison* tre gange. Senere i middelalderen tydede man denne anordning trinitarisk, skønt alle påkaldelser har Kristus som adressat.

3. *Gloria in excelsis Deo* (Ære være Gud i det høje) – også kaldet den store Doxologi eller Hymnus Angelicus hører til den genre af ikke-bibelske salmer, som kan spores tilbage til den primitive Kirke. Modellen for *Gloria* er de nytestamentlige hymner. *Gloria* fik først sin plads i morgenbønnen (*Laudes*), hvad den endnu har i den byzantinske "Orthros". Den ældste autentiske version findes i *Codex Alexandrines* fra 5. årh. I begyndelsen af 6. årh. blev *Gloria* indført i julemessen i Rom. Derefter blev *Gloria* indført i pontifikalmesser på søndage og martyrfester, og først i 12. årh. blev *Gloria* en fast bestanddel af søndags- og martyrmesser, også når celebranten ikke var biskop.

Teksten består af tre dele: For det første af englenes forkyndelse for hyrderne (Luk 2,14), dernæst af akklamationer til Gud Fader med rod i jødedommen (Vi lover dig, vi velsigner dig etc.) og for det tredje af Kristus-påkaldelser (Herre du Enbårne Søn, Jesus Kristus etc.). Hymnen afsluttes med en bekendelsesformel til Treenigheden (Du alene er Herre etc.) Ordet *Gloria* vender tilbage i sidste linje: (Med Helligånden i Gud Faders herlighed (*gloria*)). På dansk oversættes "gloria" både med "ære" og "herlighed".

4. *Alleluia* – sangen inden evangeliet er også et levn fra den jødiske synagogegudstjeneste. Ordet er hebraisk og betyder: Pris Herren. *Alleluia* er først og fremmest en sang, der gengiver påskekarakteren i forkyndelsen af det glade budskab. Det er en meget gammel sang, der findes i alle liturgier i Østkirken. Musikalsk har *alleluia* en ekstatiske, mystiske karakter på grund af de lange toneranker (melismer) på slutningsvokalerne i både *alleluia*-omkvædet og *alleluia*-verset. Sådanne "jubilmelismer" kendtes også i den hedenske oldtid.

5. De sange, der blev sunget under frembæringen af offergaverne (*offertorium*) og under kommunionen (*communio*) var også processionssange, som bestod af en antifon og en Davidssalme. Allerede i 2. årh. fik denne frembæring en højtidelig form: Patenen (den tallerken, hvorpå alterbrødet ligger) og kalken blev båret op til alteret efter Ordets Liturgi. Med tiden bragte de troende selv brød og vin til Kirken. Og vé den, der kom med tomme hænder. Den hellige kirkefader *Cyprian* (ca. 200 – 258) gør indsigelse over for en matrone: "Du er rig og velstående; dog tror du, du kan fejre Herrens Nad-

¹⁵ Fra biskop Cyrillus af Jerusalems katekeser

ver uden at komme med en offergave og modtage en del af en offergave, der er frembåret af en fattig. Tænk på enken i evangeliet." ...

I Afrika og Rom bragte de troende offergaverne til alteret i procession parallelt med kommunionssessionen. Den hellige Augustin (354 – 430) skriver, at denne dobbelte procession er et udtryk for det "underfulde bytte" (*commercium mirabile*), der er repræsenteret ved Inkarnationen: Kristus påtager sig vor menneskenatur for at give os del i sin guddom.

Vedrørende kommunionssessionen skriver den hellige *Cyrrillus* (313-387) i sine Jerusalemkatekeser: "Du hører kantoren invitere dig ved hjælp af en guddommelig melodi til at tage del i de hellige mysterier: Smag og se, at Herren er god (Sl 34)".

Der er talrige vidnesbyrd i både Øst- og Vestkirken på, at salme 34 blev sunget fra 4. årh. Senere blev det almindeligt i Rom at synge andre Davidssalmer under kommunionen.

6. *Embedsbønnerne*, dvs. kirkebønnen (kollekt), bønningen over offergaverne (super oblata) og bønningen efter kommunionen (postcommunio) fik deres faste plads i messen i 5. årh. De er muligvis systematiseret af den hellige pave Leo den Store (440-61). Disse bønner er variable alt efter dagens eller festens karakter. Den fineste romerske balance behersker formen i disse bønner.

Eks.: Kirkebøn til den hellige pave Gregor den Stores fest.

Gud,
 I nåde drager du omsorg for dit folk
 og styrer det med kærlighed.
 Giv på forbøn af den salige Gregor
 Visdommens ånd
 til dem, du har givet ledelse og læremyndighed
 i din Kirke,
 så at din hjord må vokse i hellighed
 og blive hyrderne til evig glæde.
 Ved vor Herre ---

Bønningen er tredelt.

1. En påkaldelse af Gud med nævnelse af Guds nåde og kærlighed til sit folk.
2. I kraft af disse egenskaber beder vi om, at Gud på forbøn af den salige Gregor må give Kirkens ledere Visdommens ånd.
3. Som følge af dette beder vi om, at det kristne folk, hjorden, må vokse i hellighed og derved blive lederne, hyrderne, til evig glæde.

Der er tale om en fast sammentømret struktur, hvor hvert af de tre led er en logisk følge af det foregående; en lignende struktur findes allerede i det hedenske Rom, når augurpræsterne skulle udlægge betydningen af de ofrede dyrs indvolde, således som den store historieskriver Livius beretter i sit værk om de puniske krige.

Pave Gregor den Store

Pave Gregor den Store (590 – 604) sætter den romerske messes liturgi i system. De enkelte led i messen er nu som følger:

Introitus (antifon – vers af Davidssalme)
 Kyrie
 Gloria
 Dagens bøn

Skriftlæsning (Gl. Test. eller Ny Test.)
 Graduale (en Davidssalme)
 Alleluia
 Evangelium
 Prædiken
 Forbønner
 Offertorium: Under frembæringen af offergaver synges en Davidssalme
 Lavabo (liturgisk håndtvætning)
 Eukaristisk nadverbøn:
 Præfation
 Sanctus
 Bøn
 Ihukommelse og indstiftelsesord
 Bønner for levende og døde
 Fadervor
 Fredskys
 Brødsbrydelsen
 Kommuniensvers med en Davidssalme under sakramentsuddelingen
 Velsignelse
 Takkebøn

Davidssalmen imellem læsningerne eller Gradualet, som den også blev kaldt (en afledning af det latinske ord *gradus*, der betyder trin, dvs. de trin, som førte op til læsepulten (ambo)) blev forkortet. Tidligere havde den været af en beskeden musikalsk natur (en vekselsang mellem kantor og menighed), men efter at man havde oprettet sang-scholaer – især ved de store kirker – overtog disse graduale-sangen. Davidssalmen blev forkortet til 2-3 vers, hvis melodier blev rigt ornamenteret ved hjælp af lange toneranker på enkelte stavelser.

Den eukaristiske nadverbøn eller *Canon* bliver en fast enhed, der begynder med "Sursum corda" (Opløft jeres hjerte) og ender med den store Doxologi, påkaldelsen af Treenigheden (Per ipsum etc. – Ved ham og med ham og i ham etc.).

Præfationen varieres alt efter fest og årstid. Gregor indskrænker dog kompositioner af nye bønner. Liturgien skal være sober.

Før indstiftelsesordene er der en bøn til Gud Fader (Te igitur, clementissime Pater – Dig, mildeste Fader) om, at offergaverne må blive modtaget, at de må blive indviet/forvandlet ved Guds kraft, og at de troende må blive ét.

Efter indstiftelsesordene ihukommes Herrens lidelse, død, opstandelse og himmelfart (anamnese), og bønner for levende og døde følger efter. Inden den store doxologi til Treenigheden beder man om at få del i samfundet med alle helgen.

Messens udvikling efter Gregor den Store – gensidig påvirkning mellem Rom og frankerriket

1. *Agnus Dei* (Guds Lam) blev indført i messen i 6. årh. af pave *Sergius den Første* (687 – 701). I Østkirken var *Agnus Dei* bestanddel af et litani i vigilier op til store fester.

Teksten er fra Johs 1,29. Johannes Døberen udpeger Jesus som det sande påskelam, og man mindes også Herrens lidende tjener, der som et lam føres til slagtebænken for vor skyld.¹⁶

¹⁶ Es 53,7: Han blev plaget og mishandlet, men han åbnede ikke sin mund; som et lam, der føres til slagting, som et får, der er stumt, mens det klippes, åbnede han ikke sin mund.

Agnus Dei synges under brødets brydelse. Oprindeligt, hvor brødets brydelse tog nogen tid på grund af anvendelsen af større alterbrød, blev Agnus Dei sunget flere end de tre gange, vi synger i dag.

2. På Gregor den Stores tid var der en rigdom af forskellige liturgier. Næsten hvert land havde sin egen liturgi.

Den frankiske kejser *Karl den Store* (768 – 814) ønskede større liturgisk enhed og begyndte at indføre den romerske liturgi i sit rige. Romerske kantorer blev sendt til frankerriket for at udbrede kendskabet til den romerske sang. Den sang, der opstod som en blanding af romerske og frankiske elementer, blev til den gregorianske sang, som vi synger den dag i dag. Sangen er opkaldt efter pave Gregor den Store, som havde arbejdet på at få orden i liturgien.

3. I 9. og 10. århundrede udgik de liturgiske initiativer fra Rom til den fransk-tyske kirke, men ved slutningen af 10. årh. var den liturgiske udvikling omvendt. Nu blev de nyere frankiske riter samt den gregorianske sang brugt i Rom, dvs. de liturgier, der var blevet omformet i overensstemmelse med Rom. Rom fik sin liturgi tilbage i beriget form. Et eksempel på det er Credo:

Credo havde først sin plads i dåbsliturgien, men på grund af striden med arianerne (som benægtede Kristi guddom, dvs. benægtede, at Kristus var "af samme væsen som Faderen", og dermed også Treenigheden) indførte man den i østlige kirker i begyndelsen af 6. årh. Kejser Karl den Store indførte år 794 Credo i messen lige efter evangeliet, og først i 1014 indførte Rom Credo i søndagsmessen under pres fra den tysk-romerske kejser, den hellige Henrik.

4. Trods Gregor den Stores messereform og Karl den Stores forsøg på ensretning fandtes der stadig varianter rundt omkring i lokalkirkerne. De forskellige munkeordener, f.eks. benediktinerne og cistercienserne, tog initiativer til at skabe ensartethed i deres liturgiske traditioner. Tiggerordenerne, der opstod i 1200-tallet, franciskanerne og dominikanerne, fik også en mere stabil messeform, men med enkelte afvigelser i forhold til den romerske messeform. Det samme gjaldt kartheuserne.

Liturgisk udvikling i senmiddelalderen

I løbet af middelalderen frem til senmiddelalderen begyndte forskellige forandringer at finde sted i den romerske liturgi, som reformationen kan betragtes som en reaktion imod.

Det præg, messen havde af at være en fælles fejring med uddelegering af forskellige tjenester (celebrant, diakon/evangelie-oplæser, subdiakon/lektor, akolyth (lysbarer), ostiar (dørvogter) etc.), som man havde fra oldkirkens dage, begyndte at forsvinde. I stedet for et fritstående alter blev alteret sat op mod bagvæggen, således at præsten vendte ryggen til menigheden. Fokus blev nu mere rettet mod præstens funktion under messen. Menigheden fik svært ved at følge med i, hvad der foregik ved alteret – også fordi man bibeholdt latin som liturgisk sprog – og blev passive tilskuere til det hellige drama, som gav sig udtryk i et undertiden rigt ceremoniel. En væg med hellige billeder (en ikonostase, eng. screen) var med til at understrege afstanden mellem præsteskab og folk, men folk fik også en skærpet følelse af ærefrygt for de hellige mysterier.

Fra 1300-tallet lægges der meget stærk vægt på Herrens lidelse (sammenlign inden for kunsten de meget lidelsesfyldte Kristusfigurer på korset).

Introitus-salmen, som indledte messen, blev forkortet til kun at bestå af en antifon og et enkelt salmevers samt en doxologi: Ære være Faderen ... Celebranterne bad under denne indgangsprocession nogle salmevers, især salme 43, som blev obligatorisk i Pius V's missale (*Introibo ad altare Dei ... jeg vil træde frem for Guds alter...*). Celebranterne bad også en syndsbe kendelse, som i 11. årh. tog form af *Confiteor* (jeg bekender...). *Confiteor* blev indført i messen, tidebønnen og i bodens sakramente.

Offertorieprocessionen mistede sin betydning i takt med den faldende kommuniionsdeltagelse, og flere private præstebønner blev indført under offertoriet i løbet af middelalderen. Det var også på det sted i messen, at de største lokale forskelle viste sig.

Den eukaristiske nadverbøn blev i Rom i 8. årh. stadig bedt med høj stemme, så den kunne høres af menigheden. Men når den samme liturgi blev fejret i Frankeriget i 9. årh., tilføjes det i retningslinjerne for messens fejring (*Ordo missæ*), at nadverbønnen skal bedes med lav stemme. Denne anvisning blev anbragt efter Sanctus. Det er ikke sikkert, at denne anvisning altid blev fulgt på den tid. I hvert fald blev det almindeligt i de følgende århundreder op til Tridentinerkonciliet (1545-63).

Højdepunktet i den senmiddelalderlige messe bliver *elevationen*, Kristi Legeme og Blod løftes op til tilbedelse. Dette var i sig selv en fin liturgisk berigelse, som også er blevet bibeholdt den dag i dag. På den tid blev fokus flyttet fra modtagelsen af kommunionen til elevationen. Folk begyndte at valfarte fra kirke til kirke i de større byer for at kunne være med til elevationen flere gange. Og den øgede bevidsthed om egen syndighed og uværdighed førte til en stærk nedgang i kommuniionsdeltagelsen.

Efter bogtrykkerkunstens opfindelse dukkede der private *andagtsbøger* op, som folk sad og læste i under messen uden at følge med i messens gang – bortset lige fra elevationen.

En anden vigtig forandring var de såkaldte *privatmesser*, dvs. stille messer, som præsten læste uden menighed. Privatmesser opstod i det 8. århundrede i klostrene, fordi flere og flere munke blev viet til præster og gerne ville læse en daglig messe. Denne skik blev senere overtaget af sækular-præster. Antallet af privatmesser voksede voldsomt i senmiddelalderen, også uden for klostrene, i kraft af de øgede donationer til Kirken, der ofte var betinget af, at et bestemt antal messer skulle læses i en bestemt intention, f.eks. for en afdød. Samtidig blev det almindeligt, at den, der bestilte en messe, ikke selv mødte op og deltog i (privat)messen. Allerede omkring 1300 var der røster, der rejste sig imod denne udbredte brug af privatmesser. Mystikeren *Mester Eckehart* (1260 – 1328) bemærkede, at hverken fuldkommenhed eller velsignelse består i at sige eller høre en masse messer.

Liturgisk reform med Tridentinerkonciliet

Tridentinerkonciliet (1545 – 63) var et koncil, der var præget af en kirke under angreb fra reformatorerne. Rent liturgisk var der flere mangler, som der skulle rettes op på.

Konciliet nedsatte en kommission, der skulle bringe orden i de liturgiske bøger og de liturgiske mangler. En ny messebog blev nødvendig. Den udkom i år 1570 under pave Pius V (1566 – 1572) og kom til med nøje definerede undtagelser (visse ordener og steder med dokumenteret fast særlig tradition, f.eks. den ambrosianske ritus i Milano) at gælde hele den latinske Kirke.

Konciliet ønskede at føre messen tilbage til pave Gregor den Stores tid, men trods god vilje lykkedes det ikke helt, da man kendte for lidt til liturgien i den tidlige middelalder. Mange gamle manuskripter lå endnu ukendte hen i katedraler og klosterbiblioteker.

Præsten fortsatte med at læse messe med ryggen mod folket uden lægfolkets aktive deltagelse i liturgien. Og flere af messens bønner, herunder nadverbønnen, blev bedt med lav røst uden at skulle høres af menigheden. Koncilsfædre mente heller ikke, at tiden var moden til folkesprog. En indførelse af folkesprog kunne misforstås, som om koncilsfædre ville anerkende de grunde, reformatorerne fremførte for indførelsen af folkesprog. Som følge af reformatorernes fremhævelse af det almindelige præstedømme måtte konciliet forsvare og betone det særlige præstedømme. Det almindelige præstedømme blev først taget op af Andet Vatikanerkoncil.

Rent musikalsk og kunstnerisk udfoldede liturgien i de kommende århundreder sig med stor pragt og herlighed i de store kirker. Orgelet og andre instrumenter var allerede kommet ind i Kirken før

reformationen. I løbet af 17., 18. og 19. årh. blev der komponeret pragtmesser – hvem kender ikke Mozarts og Haydns messer for kor og orkester? Der blev bygget pragtfulde barokkirker. Fokus i messen blev flyttet fra liturgiord til musikken.

Efterhånden kom der en reaktion imod denne form for liturgi. I Tyskland begyndte man i det 19. årh. at synge salmer på folkesprog under de stille messer, og gradvis trængte de ind i højmessens. Man begyndte også at oversætte messen og dens tekster fra latin til brug for lægfolk.

I Frankrig og Tyskland opstod der i 19. århundrede liturgiske bevægelser, som fik afgørende betydning for liturgien fremover. I Tyskland var det Cæcilia-bevægelsen, og i Frankrig var det benediktinerklostret i Solesmes med abbed Guéranger i spidsen, der forskede i fortidens liturgiske skatte. Den gregorianske sang blev atter draget frem og fik sådan en opblomstring, at pave Pius X (1903-14) i 1903 i en rundskrivelse satte den på førstepladsen i al liturgi.

Andet Vatikankoncil

Andet Vatikankoncil (1961-65) blev et vendepunkt i liturgisk henseende, idet man søgte at gå tilbage til kilderne før 8. århundrede. Konstitutionen om Kirkens liturgi indeholder en grundlæggende gennemgang af meningen med Kirkens liturgi.

Paul VI (1966 – 1978) udsendte sit missale i 1970. Missalet lægger vægt på, at læremæssige og pastorale hensyn skal have førstepladsen i fejringen af liturgien. Kirken ser sig selv som Jesu Kristi frelses sakramente for menneskeheden.

Af den grund bliver det tilladt at bruge folkesprog. Lægfolket bliver atter aktiveret, idet gamle tjenester som lektor og kommuniionsuddeler bliver genindført.

Kyrie-påkaldelserne bliver indskrænket til to gange to gange to og bliver atter forbundet med et litani, som dengang Kyrie blev indført i begyndelsen af 6. århundrede.

Gradualet imellem læsningerne (der nu om søndagen bliver forøget til både en gammel- og en nytestamentlig læsning før evangeliet) får sin oprindelige form tilbage: Et omkvæd samt en Davids-salme med langt flere vers, der alternerer mellem forsanger(e) og menighed.

Ordets liturgi afsluttes på ny efter over 1000 års pause med menighedens forbønner.

Offergangsprocessionen med brød og vin genindføres (selv om de troende ikke som i oldkirken tog brød og vin med hjemmefra). De nye bønner over offergaverne som jordens og vinstokkens frugter er inspireret af jødiske velsignelsesbønner. Enkelte private bønner under offertoriet og før præstens kommunion forbliver private og bedes fortsat sagte.

Andre eukaristiske nadverbønner kommer til, bl.a. Hippolyts gamle nadverbøn fra ca. 225 (anden nadverbøn). Gregor den Stores nadverbøn (første nadverbøn) fortsætter traditionen fra Tridentinerkonciliet, men med forenklinger, der gør, at den bliver mere lig den oprindelige romerske nadverbøn. I det hele taget bliver der langt flere valgmuligheder i valg af bønner, præfationer etc. end før. Som vigtigt nyt skal de eukaristiske nadverbønner atter siges højt, således at folket nu kan deltage i højdepunktet i liturgien. Ved at alteret i praksis de fleste steder flyttes frem i koret, bliver der bedre forbindelse mellem præst og menighed.

I Paul VI's missale bliver det nu muligt at modtage kommunionen i hånden ligesom i oldkirken. I 11. årh. var man ellers begyndt at modtage kommunionen på tungen. Dette førte til den skik at modtage kommunionen knælende for at udtrykke respekt for sakramentet.

Kommunion under begge skikkelser er også blevet genindført som en mulighed. Grunden til genindførelsen var, at kommunionen som et tegn (ikke som en realitet – den fulde Kristus modtages i

hver af skikkelserne) har en mere fulgyldig form, når den modtages under begge skikkelser og herved kaster et klarere lys over det eukaristiske måltid.

Den gregorianske sang er i den liturgiske praksis efter koncilet trængt i baggrunden. Andet Vatikanerkoncil har ellers fremhævet de spirituelle og liturgiske værdier ved den gregorianske sang og vigtigheden af at bevare den.

Formålet med den liturgiske nyorientering efter koncilet sammenfattes bl.a. på følgende måde i konstitutionen om kirkens liturgi, § 48:

"Kirken drager omsorg for, at de troende ikke som udenforstående eller stumme tilskuere deltager i dette mysterium. De skal gennem riterne og bønnerne forstå handlingen, så de kan deltage på en bevidst, from og aktiv måde, lade sig forny af Guds Ord, blive styrkede ved Herrens bord og sige Gud tak. De skal frembære den uplettede offergave, ikke blot gennem præstens hænder, men sammen med ham, og således lære at hengive sig selv, så at de med Kristus som mellemmand fra dag til dag bliver ét med Gud og med hinanden, sådan at Gud til sidst bliver alt i alle."

Bilag: skema over søndagsmessen før Andet Vatikanerkoncil og Paul VI's søndagsmesse 1970

Den tridentinske messe har undergået adskillige ændringer fra Pius V's messe 1570 frem til de seneste ændringer i det missale, der blev udsendt i 1962.¹⁷ I det følgende benyttes den struktur for den tridentinske messe, som følger af Messebogen, 1926, Apostolisk Vikariats forlag. Messeleddene markeret med store bogstaver kan synges.

<i>Den førkonciliære messe</i>	<i>Den efterkonciliære messe</i>
	INTROITUS
Korstegn	Korstegn
	Hilsen
Trinbøn (Salme 43)	
Præstens og ministrantens Confiteor	Confiteor (alle) eller Kyrielitani (præst/alle)
Bøn om tilgivelse + Litani	Bøn om tilgivelse
Stille bøn	
INTROITUS	
KYRIE	KYRIE (udelades, hvis der er Kyrielitani)
GLORIA	GLORIA
Hilsen: Dominus Vobiscum ...	
Oratio (kirkebøn)	Collect (dagens bøn)
Epistel/Læsning (N.T. el. G.T.) subdiakon	1. læsning (G.T.) lektor
GRADUALE	PSALMUS RESPONSORIALIS (vekselsang)
(refræn + 1 vers af Davidssalme)	(refræn + en hel Davidssalme)
	2. læsning (N.T.) lektor
ALLELUIA (i fastetid: Tractus)	ALLELUIA (i fastetid: kun et vers)

¹⁷ I sit motu proprio Summorum Pontificum nævner pave Benedikt XVI ændringer af Pius V's messe foretaget af paverne *Clemens VIII, Urban VIII, Pius X, Benedikt XV, Pius XII* og *Johannes XXIII*. Red.

	fra en Davidssalme med akklamation)
SEKVENNS (kun fem om året) ¹⁸	SEKVENNS (kun fire om året) ¹⁸
Evangelium m. en indledning, diakon	Evangelium m. en indledning, diakon
Prædiken	Homili (prædiken over dagens tekster)
CREDO	CREDO
	Menighedens forbønner
Dominus Vobiscum	
OFFERTORIUM	OFFERTORIUM
Brødets og vinens frembærelse (stille)	Forberedelsen af gaverne (stille el. højt)
Herunder et antal stille bønner	
Lavabo (Salme 25) + stille bøn	Lavabo: Rens mig, Herre (fra Salme 51)
Orate fratres	Lad os forenes i bøn...(Orate fratres)
Secreta (stillebøn)	Bøn over offergaverne
Præfation m. indledning	Præfation m. indledning
SANCTUS	SANCTUS
Canon (eukaristisk bøn – stille)	Eukaristisk nadverbøn (højt)
(ingen valgfrihed)	(valgfrihed mellem flere nadverbønner)
	Troens mysterium (præst og menighed)
Store doxologi, der afsluttes (højt) med:	Store doxologi (højt)
Per omnia sæcula sæculorum	
Amen	Amen
Pater noster (præst alene)	FADER VOR (alle)
Embolisme (indskudt bøn – stille)	Embolisme (forkortet - sunget af præst)
med brødsbrydelse	
	Thi dit er riget ...(alle)
	Bøn om fred
Fredshilsen	Fredshilsen (ministranten bringer fredshilsen ud til menigheden, som hilser på de nærmeststående)
AGNUS DEI	AGNUS DEI + brødsbrydelse
Forberedelsesbønner (3) til kommunion	Forberedelsesbøn (stille)
Præstens kommunion indledes med	
Domine non sum dignus	Herre, jeg er ikke værdig
(bedes 3 gange stille af præsten)	(bedes 1 gang højt af både præst og menighed)
Præstens kommunion	Præstens kommunion
Menighedens kommunion indledes med	
Confiteor, fremvisning af hostien og	Menighedens kommunion
Domine non sum dignus (tre gange)	
Under kommunionen synges	
COMMUNIO (kun antifon)	COMMUNIO (antifon + Davidssalme)
Dominus Vobiscum	
Postcommunio (Afslutningsbøn)	Postcommunio (Afslutningsbøn)
Dominus Vobiscum	Herren være med jer
Bortsendelse	Velsignelse
Stille bøn	
Velsignelse	Bortsendelse

¹⁸ Sekvensen er sunget poesi, oprindeligt udgået fra Alleluia-omkvædet, der i middelalderen blev forsynet med tekst.

Slutningsevangelium m. en indledning		
(Johs. 1, 1-14)		

Klik her for at udskrive artiklen (printerens skal være tændt)

Klik her for at sende artiklen til en ven eller bekendt (Outlook skal være startet)

Klik her for at komme til forsiden af catholica.dk